

ภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ

ตำบลลำปำ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง

Lake Farming Folk Wisdom as in Ban Pak-Pra

Tambon Lampam, Amphoe Mueang, Phatthalung

สุธิดา บุญยาศิษฐ์¹

บทคัดย่อ

งานฉบับนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นมา พัฒนาการ และกรรมวิธีการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ ตำบลลำปำ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง มาวิเคราะห์ศักยภาพและปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์สืบสานภูมิปัญญา และหาแนวทางการอนุรักษ์สืบสานภูมิปัญญาให้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืนต่อไป โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสาร งานวิจัย และฐานข้อมูลสารสนเทศที่เกี่ยวข้อง ประกอบกับการเก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิจากการลงภาคสนาม สัมภาษณ์ที่ทำนาในทะเลสาบในช่วงปี พ.ศ. 2556-2557 จำนวน 23 ราย องค์การบริหารส่วนตำบลลำปำ ศูนย์วิจัยข้าวพัทลุง และสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง พบว่า

1. บ้านปากประเป็นชุมชนชาวนาเก่าแก่บริเวณปากคลองปากประ ตอนบนของทะเลสาบสงขลา ในอดีตอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก หากปีใดฝนไม่ตกตามฤดูกาลจะส่งผลให้นาข้าวเสียหายได้ผลผลิตไม่เพียงพอ เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว ชาวนาได้ทดลองหว่านข้าวในทะเลสาบซึ่งมีลักษณะเป็นดินโคลน ในแต่ละรอบปีน้ำทะเลจะลดระดับลงติดต่อกันประมาณ 4-5

¹ นักศึกษาปริญญาโท, สาขาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

เดือน (มิถุนายน-ตุลาคม) พอเหมาะกับการเจริญเติบโตของต้นข้าวและต้นข้าวก็เจริญงอกงามดี จึงได้สืบทอดการทำนาในทะเลสาบหรือที่เรียกว่า “นาโนเล” มาถึงปัจจุบันพัฒนาการทำนาในทะเลสาบสามารถแบ่งได้เป็น 3 ช่วง คือ 1) ช่วงเริ่มแรก พ.ศ. 2470-2530 เป็นการทำนาแบบดั้งเดิมอาศัยแรงงานคนและเครื่องมือ อุปกรณ์อย่างง่าย 2) ช่วงชบเซา พ.ศ. 2531-2555 การทำนาในทะเลสาบลดลง เนื่องจากชาวนาเปลี่ยนไปประกอบอาชีพอื่น และ 3) ช่วงฟื้นฟู พ.ศ. 2556-2558 การทำนาในทะเลสาบเริ่มได้รับการฟื้นฟูขึ้น เนื่องมาจากความสนใจจากสื่อต่างๆ และการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

2. ศักยภาพและความโดดเด่นของภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประประกอบด้วย ฐานสำคัญ 3 ด้าน คือ 1) สภาพภูมิศาสตร์ ในช่วงต้นฤดูฝน (มิถุนายน-กันยายน) น้ำจืดจะไหลบ่าจากคลองปากประทำให้น้ำทะเลบริเวณชายฝั่งบ้านปากประเป็นน้ำจืด ประกอบกับดินที่เกิดจากการพัดพาตะกอนจากคลื่นลมทะเลทำให้อุดมไปด้วยสารอินทรีย์มีความร่วนซุยเช่นเดียวกับดินที่ผ่านการไถตะเตรียมไว้สำหรับหว่านดำ นอกจากนี้การขึ้นลงของกระแสน้ำยังช่วยพัดพาและย่อยสลายซังข้าวหลังการเก็บเกี่ยว เป็นการชำระล้างและบำรุงหน้าดินตามธรรมชาติ 2) ชาวนามีการสั่งสมความรู้เกี่ยวกับการทำนาและเข้าใจสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของชุมชนเป็นอย่างดี สามารถปรับตัวและใช้ทรัพยากร ธรรมชาติอย่างเกิดประโยชน์สูงสุด และ 3) ผลผลิตปลอดภัย เนื่องจากดินอุดมสมบูรณ์โดยไม่ต้องใช้ปุ๋ยเคมีบำรุง กระนั้นถึงระยะ 2-3 ปี ที่ผ่านการทำนาในทะเลสาบจะเริ่มฟื้นตัวขึ้นบ้างแล้วก็ตาม แต่ยังไม่เท่าในอดีตที่มีพื้นที่ทำนายนานถึง 6 กิโลเมตร ในปัจจุบันเหลือเพียง 3 กิโลเมตรเท่านั้น อีกทั้งปัญหาชาวนาส่วนใหญ่อยู่ในช่วงอายุ 50 ปีขึ้นไป มีแนวโน้มที่จะขาดผู้สืบทอดในอนาคต

3. แนวทางการอนุรักษ์สืบสานภูมิปัญญาจึงควรเริ่มต้นด้วยการรวมกลุ่มชาวนาที่ทำนาในทะเลสาบอย่างเป็นรูปธรรม เพื่อผลักดันและสนับสนุนให้เกิดการดำเนินงานอื่นๆ ได้แก่ การรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาอย่างเป็นระบบเพื่อให้เป็นฐานข้อมูลและคลังความรู้ของชุมชน การจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อเป็นศูนย์กลางในการเผยแพร่ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ และสร้างแรงบันดาลใจ การส่งเสริมหลักสูตรท้องถิ่นเพื่อให้มีการส่งต่อภูมิปัญญาสู่คนรุ่นต่อไป การจัดกิจกรรมเกี่ยวกับภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบ

อย่างต่อเนื่องเพื่อกระตุ้นให้เกิดการตื่นตัวอยู่เสมอ การสร้างผลิตภัณฑ์ข้าวอินทรีย์จากนาในทะเลสาบเพื่อขยายบทบาทของภูมิปัญญาให้สามารถสร้างรายได้เพิ่มชาวนา การขยายพื้นที่เพาะปลูกออกไปทั้งในแนวกว้างและแนวลึก และการเชื่อมโยงจุดท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมกับแหล่งท่องเที่ยวในตำบลลำปำ และตำบลทะเลน้อย ซึ่งการดำเนินงานเหล่านี้อย่างต่อเนื่องจะส่งผลให้คนในชุมชนทุกช่วงวัยเกิดความตระหนักในคุณค่าและความสำคัญในมรดกภูมิปัญญาของชุมชนและนำไปสู่การสืบสานภูมิปัญญาอย่างมั่นคงยั่งยืน

คำสำคัญ: ภูมิปัญญา / นาในทะเลสาบ / บ้านปากประ

Abstract

This study was a qualitative research. The objective of this study was to investigate and collect information about the rice farming background and process in a lake, Ban Pak-Pra community, Lampam Subdistrict, Mueang, District, Phatthalung in order to analyze the potential and the factors affecting the conservation for inheriting the wisdom of farming. The researcher studied data from documents, related researches, and databases and information. Primary data were collected through conducting field study, survey, observation, and interview of 23 involving people including local farmers in Ban Pak Pra Community during 2013-2014 and involving agencies including Lampam Sub-district Administrative Organization, Phatthalung Rice Research Center and Cultural Office Phatthalung. The results of this study showed as follows:

1. Ban Pak Pra is an ancient community of farmers located at mouth of a Pak Pra canal, upper area of Songkhla Lake. Historically, farming mainly depended on rainfall. If rainfall fluctuated that did not follow the usual season in

some year, rice fields were negatively affected, resulting in low and insufficient productivity. To address this issue, the farmers have tried to sow rice in the lake where muddy soil contains. Sea level has receded consecutively throughout 4-5 months; from June to October. This is consistent with the growth period of rice crops. It appeared that the rice crop grown in coastal lakes grew very well. This is also called "Farming in the lake". Until now, it takes more than a century of this farming practice in the community. There were three phases of its development: 1) At initial period of 1927-1987; local farmers conducted traditional farming practice by depending on labor and simple equipment and devices, native rice varieties. 2) At recession period of 1988-2012, the rice farming in the lake reduced. Many deserted rice fields were found because local farmers shifted to other jobs. The use of native rice varieties was unapparent. 3) At restoring period of 2013-2015, rice farming in the lake had been restored because media pay their attention to the rice farming in the lake and eco-tourism had been promoted.

2. The farming in lake of Ban Pak-Pra has the unique style due to three areas: 1) geography contributing to the farming in the lake. The area is located at the top of brackish water area. Since during June-September is an early rainy season, freshwater flows from Pak-Pra canal, resulting in sea water in inshore area becomes freshwater. Besides, the blow of soil-borne sediment and beach sediment by wave action makes the soil rich in organic elements, makes the soil incoherent as if the soil prepared for sowing and plowing. Moreover, the rise and fall in saltwater helps blow and decompose rice straw after harvesting to naturally cleanse and nourish the soil. 2) farmers have accumulated body of knowledge of farming and understanding of natural environment at the community very well. 3) products are non-toxic because the soil is fertile, chemical fertilizer does not required. Presently, the rice farming in the lake reduced, has 3 km in this area, but

there use to has 6 km of farm in the past. Most of local farmers are those aged over 50 years. It is more likely that they lack their successors.

Therefore, the guidelines to inherit the wisdom of farming should begin with local people's practice, concrete grouping of local farmers in order to drive and encourage other operations including the systematic collection and storage of information about wisdom as a database and knowledge center of the community. This includes the establishment of a learning center for the community as a center for spreading, information exchange, and creating inspiration, local programs promotion in order to convey local wisdom to the next generation. Activities on the lake farming wisdom should be consistently held to create awareness. Organic rice products from lake should be created to expand the role of local wisdom to increase farmers' income. The width and depth of farmland should be expanded. Eco-cultural tourism should be linked with tourist places in Lampamand Talay Noi sub-districts. The activities should be held continually to promote local people's awareness of value and importance of local wisdom and heritage of the community, leading to sustainable wisdom inheritance.

Keywords: Folk Wisdom / Lake farming / Ban Pak-Pra

บทนำ

ดังพระราชดำรัสของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ความว่า “สภาพภูมิศาสตร์เป็นปัจจัยที่สำคัญที่กำหนดลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์ ...การปรับตัวให้เข้ากับสภาพภูมิศาสตร์ที่แตกต่างกันทำให้คน มีวิถีชีวิตที่หลากหลาย” (ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2545, ปาฐกถา) ผลจากการปรับตัวให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่อยู่อาศัยนี้ จึงก่อให้เกิดการรังสรรค์ภูมิปัญญาอันแสดงถึง

ลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น ดังเช่นลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาที่เป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์และมีความหลากหลายทางภูมินิเวศ ประกอบด้วยภูเขา ที่ราบ และทะเลสาบ อีกทั้งตอนล่างของทะเลสาบยังเชื่อมต่อกับอ่าวไทยส่งผลให้ทะเลสาบ 3 น้ำ คือ น้ำเค็ม น้ำกร่อย และน้ำจืด ไหลระดับกันขึ้นไป (มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, สถาบันวิจัยสารสนเทศ ภูมิศาสตร์ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2553, น. 9) วิถีชีวิตของคนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาจึงมีความแตกต่างกันไปตามเขตที่อยู่ ชุมชนในเขตภูเขาจะอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรป่าไม้จึงมีผลผลิตเป็นของป่า ชุมชนในเขตชายฝั่งทะเลจะทำประมงเป็นหลัก ส่วนชุมชนในที่ราบกว้างใหญ่ซึ่งเหมาะสมในการทำเกษตรกรรมก็จะทำนาเพื่อผลิตข้าวซึ่งเป็นอาหารหลักของคนในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ทั้งยังเป็นสินค้าตัวกลางในการแลกเปลี่ยนผลผลิตกับชุมชนอื่นๆ มาตั้งแต่อดีต จนเกิดเป็นวัฒนธรรม “เกลอเขา-เกลอนา-เกลอเล” อันเป็นอัตลักษณ์ของคนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

จังหวัดพัทลุงมีพื้นที่ถึงร้อยละ 45.78 ของพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาทั้งหมด ครอบคลุมภูมิประเทศทั้งในส่วนที่เป็นภูเขา พุ่งราบ ทะเลสาบ และหมู่เกาะในทะเลสาบ โดยเฉพาะอาณาเขตพื้นที่ราบลุ่มกว้างใหญ่ที่มีขนาดถึง 4 ใน 5 ของพื้นที่ทั้งจังหวัด (สงเสริมสุทธิรักษ์, 2548, น. 16) ที่ราบบริเวณนี้เกิดจากการทับถมของดินตะกอนน้ำพัดพาจากเทือกเขาบรรทัดจึงมีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วยอินทรีย์สาร ประกอบกับการกระจายตัวของลำคลองหนองน้ำอยู่ทั่วไป ด้วยพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการเกษตรบริเวณนี้จึงเป็นแหล่งที่ตั้งชุมชนเก่าแก่ที่มีการสั่งสมภูมิความรู้ด้านเกษตรกรรมโดยเฉพาะการทำนาอย่างยาวนาน จากหลักฐานทางโบราณคดีพบโครงกระดูกมนุษย์ เครื่องมือหิน รวมทั้งเมล็ดข้าวกระจายอยู่ทั่วไปในบริเวณนี้ แสดงให้เห็นการตั้งถิ่นฐานที่มีมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์และพัฒนาต่อเนื่องเป็นชุมชนชาวนาอย่างชัดเจนในสมัยอยุธยา มีการผลิตข้าวเพื่อเป็นสินค้าส่งออกไปยังจังหวัดต่างๆ และประเทศใกล้เคียง (เลิศชาย ศิริชัย และนฤทธิ ดวงสุวรรณ, 2552, น. 17) การทำนาจึงเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมและอาชีพหลักของชาวพัทลุงดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบรรยายไว้เมื่อครั้งเสด็จประพาสเมืองพัทลุง ในปี 2432 ความว่า “...เมืองพัทลุงมีไร่นาบริบูรณ์มาก เลี้ยงเมืองสงขลาได้ทั้งเมือง คนในเมืองพัทลุงที่ไม่ทำนาไม่มีเลย เกือบจะเป็นหากินอย่างเดียวด้วยเรื่องทำนาทั้งนั้น ที่แผ่นดินก็อุดมดี”

(คุรุสภา, 2506, น. 28) กระทั่งปี 2455 การทำนาในจังหวัดพัทลุงขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว เนื่องจากรัฐบาลมีนโยบายให้ประชาชนขยายพื้นที่ทำกินโดยการหักร้างถางพง ประกอบกับการทำเหมืองแร่ในจังหวัดตรัง พังงา และภูเก็ตเฟื่องฟูมาก ทำให้ความต้องการข้าวสูงตามไปด้วย การขยายพื้นที่ทำนาจึงเป็นไปอย่างต่อเนื่อง (กิตติ ตันไทย, 2552, น. 75) ในปัจจุบันจังหวัดพัทลุงก็ยังคงเป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญสามารถผลิตข้าวได้มากเป็นอันดับ 2 ของภาคใต้รองจากจังหวัดนครศรีธรรมราช กล่าวได้ว่าจังหวัดพัทลุงเป็นอู่ข้าว อู่น้ำของภาคใต้มาตั้งแต่อดีตจวบจนปัจจุบัน

นอกจากการทำนาในบริเวณที่ราบลุ่มแล้ว ยังปรากฏว่ามีการทำนาไร่บริเวณภูเขา และทำนาในทะเลสาบบริเวณชายฝั่งทะเลสาบลำปำที่อยู่ตอนกลางของทะเลสาบสงขลา ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการนำความรู้ ความเชี่ยวชาญ และทักษะจากการทำนามาผนวกกับความรู้ ประสบการณ์ การสังเกตเรียนรู้ความเป็นไปของธรรมชาติมาปรับใช้ในการดำรงชีวิตโดยใช้ประโยชน์สูงสุดจากธรรมชาติ

บ้านปากประ ตั้งอยู่ที่หมู่ 8 ตำบลลำปำ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง เป็นชุมชนเก่าแก่บริเวณคลองปากประ ซึ่งอยู่ตอนบนสุดของทะเลสาบสงขลาตอนกลางหรือทะเลสาบลำปำ แต่เดิมพื้นที่บริเวณนี้เป็นพงหญ้าและป่าพรุ บริเวณชายฝั่งทะเลมีลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่จำเพาะโดดเด่นคือชายหาดเป็นดินโคลนที่เกิดจากกระแสน้ำพัดพาตะกอนดินมาทับถมกัน ดินจึงอุดมสมบูรณ์มีแร่ธาตุอาหารสูงเหมาะแก่การเพาะปลูก ประมาณเดือนมิถุนายน – กันยายน เป็นช่วงที่น้ำในทะเลสาบลดระดับลง ชาวนาใช้เป็นพื้นที่ทำนา เรียกว่า “นาในเล” ซึ่งสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน การทำนาในทะเลสาบจึงมีข้อดีคือ ดินมีความร่วนซุยไม่ต้องไถแปร ไม่จำเป็นต้องใส่ปุ๋ยบำรุงดิน และในระหว่างที่ต้นข้าวเจริญเติบโตนาข้าวจะเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำขนาดเล็ก ในปัจจุบันชาวบ้านปากประยังคงทำนาหลักบนผืนดิน และทำนาในทะเลสาบควบคู่ไปด้วยกัน โดยผลผลิตที่ได้จากนาในทะเลสาบจะนำมาบริโภคภายในครัวเรือนเท่านั้น เนื่องจากเป็นข้าวที่ปลอดจากสารพิษและมีพื้นที่การเพาะปลูกน้อย จึงได้ผลผลิตไม่มากพอสำหรับจำหน่าย

เนื่องจากปัจจัยภายนอก อาทิ นโยบายภาครัฐ กระแสโลกาภิวัตน์ การสื่อสารคมนาคม และการเข้าถึงทางการศึกษา ทำให้วิถีชีวิตและรูปแบบการทำนาของชาวบ้านปาก

ประใน พ.ศ. 2530 เป็นต้นมาเริ่มมีความเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสภายนอก แม้จะเป็นไปอย่างช้าๆ แต่ก็ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงหลายอย่างต่อชุมชน อาทิ ชาวบ้านหันไปประกอบอาชีพอื่น เช่น ทำสวนปาล์มน้ำมัน ทำสวนยางพารา เลี้ยงวัวนม เป็นต้น แทนการทำนาแบบเดิม การทำนาในทะเลสาบก็เริ่มลดน้อยลง ปรากฏการณ์เหล่านี้ส่งผลให้ภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่เกิดจากการปรับตัวให้เหมาะสมกับภูมิประเทศและสภาพแวดล้อม อันเป็นลักษณะเฉพาะที่โดดเด่นของชุมชน และเป็นตัวอย่างของการทำเกษตรกรรมที่สามารถใช้ทรัพยากรทางธรรมชาติได้อย่างเกิดประโยชน์สูงสุดอย่างเกื้อกูลกันอาจสูญไป อีกทั้งขณะนี้ยังไม่มีการศึกษา วิจัย หรือเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการทำนาในทะเลสาบของบ้านปากประ จึงควรเร่งดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลและศึกษาวิจัยเพื่อธำรงรักษาภูมิปัญญาของท้องถิ่น และเป็นส่วนหนึ่งในการกระตุ้นให้เกิดการตื่นตัวในการอนุรักษ์สืบสานภูมิปัญญาของชุมชน ตามแนวคิดการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาชุมชนที่ว่า การลงพื้นที่ศึกษาข้อมูลชุมชนเป็นส่วนสำคัญในการกระตุ้นให้เกิดกระแสความตื่นตัวในการดำเนินงานภูมิปัญญาจากคนใน การสนทนากับชาวบ้านจะทำให้ผู้ศึกษาเข้าถึงข้อมูลแล้ว ยังทำให้เข้าถึงวิญญาณของข้อมูลนั้น การสนทนาธรรมชาติจะมีสีสันและปลุกเร้าพลังของวิญญาณดั้งเดิมให้กลับมามีชีวิต เป็นสำนึกทางประวัติศาสตร์ เป็นพลังทางวัฒนธรรม ที่ทำให้ชาวบ้านเกิดความเชื่อมั่นในตนเอง ไม่รู้สึกต่ำต้อยหรือไม่มีคุณค่า พร้อมที่จะอนุรักษ์ พื้นฟู และประยุกต์คุณค่าเหล่านั้นเพื่อการพัฒนาตนเองต่อไปชาวบ้านจะได้รับประโยชน์จากการศึกษาตั้งแต่แรกเริ่มของการทำวิจัยแล้ว โดยไม่ต้องรอว่า เมื่อการวิจัยเสร็จจะนำข้อมูลกลับไปสู่ชาวบ้านได้อย่างไร (เสรี พงศ์พิศ , 2536, น. 61)

ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ ในด้านประวัติศาสตร์ พัฒนาการความเป็นมา กรรมวิธี และวิถีชีวิตของชุมชนบ้านปากประ เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิปัญญาของท้องถิ่น และส่งผลให้เกิดการอนุรักษ์สืบสานภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้าน ปากประให้ดำรงอยู่ต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นมา พัฒนาการ และกรรมวิธีการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ ตำบลลำปำ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง
2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ศักยภาพและปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์ สืบสานภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ ตำบลลำปำ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง
3. เพื่อหาแนวทางการอนุรักษ์ สืบสานภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประตำบลลำปำ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุงอย่างยั่งยืน

การดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ดำเนินการวิจัยตามแนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งมุ่งแสวงหาคำตอบในระบบเปิด ศึกษาบริบทแวดล้อมและสภาพความเป็นไปของชุมชน เพื่อให้เข้าใจเงื่อนไข ที่จะนำไปสู่การกำหนดแนวทางพัฒนาที่สอดคล้องกับศักยภาพและความเป็นไปของชุมชน (เสนห์ จามริก, 2545, น. 13) โดยมีวิธีการวิจัยตามลำดับดังนี้

1. ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ในด้านภูมิศาสตร์ ลักษณะทางกายภาพ ประวัติศาสตร์ วิถีชีวิตของผู้คน และการทำนาบริเวณโดยรอบลุ่มน้ำ โดยเฉพาะบ้านปากประและพื้นที่ใกล้เคียง จากงานวิจัย หนังสือ บทความ แผนที่ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ และฐานข้อมูลสารสนเทศ
2. ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นมา พัฒนาการ และกรรมวิธีการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ โดยการลงภาคสนามเก็บข้อมูลจากผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง คือ ชาวบ้านปากประที่ทำนาในทะเลสาบ ในช่วงปี 2556-2557 จำนวน 23 ราย และหน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ องค์การบริหารส่วนตำบลลำปำ ศูนย์วิจัยข้าวจังหวัดพัทลุง และสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง ด้วยวิธีสังเกตแบบมีส่วนร่วม สังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม และสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ

3. วิเคราะห์และตรวจทานข้อมูลที่ได้การลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามประกอบกับข้อมูล จากการศึกษาค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ได้ข้อมูลที่แจ่มชัด ถูกต้อง และมีความสมบูรณ์

4. ศึกษาผลที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อวิเคราะห์ถึงศักยภาพ คุณค่า และความสำคัญของ ภูมิปัญญา รวมทั้งปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการทำนาในทะเลสาบของบ้านปากประ เพื่อหาแนวทางในการอนุรักษ์ สืบสานภูมิปัญญาอย่างยั่งยืน

5. นำผลการศึกษาด้านศักยภาพและปัจจัยที่มีผลต่อการสืบสานภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของบ้านปากประ มาวิเคราะห์หาแนวทางที่จะสนับสนุน ส่งเสริมให้เกิดการอนุรักษ์สืบสานภูมิปัญญา และจัดปัญหาหรืออุปสรรคในการดำเนินงานภูมิปัญญา เพื่อให้ภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประสามารถดำรงอยู่อย่างยั่งยืนต่อไป

ผลการวิจัย

จากการศึกษาเรื่องภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ ผู้วิจัยได้แบ่งข้อมูลตามวัตถุประสงค์ออกเป็น 3 ส่วน คือ 1) ความเป็นมาและพัฒนาการการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ 2) ศักยภาพและปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์สืบสานภูมิปัญญา 3) แนวทางการอนุรักษ์สืบสานภูมิปัญญา อธิบายรายละเอียดได้ดังนี้

1. ความเป็นมาและพัฒนาการการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ

บ้านปากประ ตั้งอยู่หมู่ 8 ตำบลลำปำ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง บริเวณตอนบนสุดของทะเลสาบสงขลาตอนกลาง (ทะเลสาบลำปำ) ห่างจากตัวเมืองพัทลุงมาทางทิศเหนือ 30 กิโลเมตร ภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มชายฝั่งทะเลสาบ พื้นที่ลาดเทจากทิศตะวันตกไปสู่ชายฝั่งทะเลสาบในทิศตะวันออก **ด้านทิศเหนือ** จรดคลองปากประ ซึ่งเป็นลำคลองที่มีความกว้างและลึกที่สุดของจังหวัด ถัดขึ้นไปเป็นตำบลทะเลน้อยและตำบลนางตุง เขตอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง **ทิศตะวันออก** จรดทะเลสาบลำปำ ฝั่งตรงกันข้ามคืออำเภอ

ระโนด จังหวัดสงขลา **ทิศตะวันตก** เป็นที่ราบขนาดใหญ่ เรียกว่า “ทุ่งคลองปากประ” อยู่ในเขตอำเภอเมืองและอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญของจังหวัดพัทลุง ถัดจากที่ราบไปเป็นเขาชัยบุรี ซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองเก่าในสมัยอยุธยา **และด้านทิศใต้** จรดบ้านวัดป่าลิไลยก์ หาดแสนสุขลำปำ และชุมชนลำปำ เขตอำเภอเมืองพัทลุง ซึ่งเป็นเคยที่ตั้งเมืองพัทลุงมาแล้วหลายครั้ง และเป็นแหล่งแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้าระหว่างฝั่งสทิงพระ ระโนด และเทือกเขาบรรทัดในสมัยเรือเมล์ เห็นได้ว่าโดยรอบบ้านปากประเป็นที่ตั้งของชุมชนทำนาเก่าแก่ทั้งสิ้น

ภาพที่ 1 แผนที่แสดงที่ตั้งบ้านปากประ

ที่มา : Google Map, (2549). แหล่งที่มา: <https://map.google.com>

บ้านปากประเป็นชุมชนดั้งเดิมของกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ไม่ปรากฏชัดว่าเริ่มมีการตั้งชุมชนมาเมื่อใด แต่สันนิษฐานได้ว่าการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนมาไม่ต่ำกว่า 100 ปีมาแล้ว แรกเริ่มมีไม่เกินสิบครัวเรือนตั้งอยู่รวมกันถัดเข้ามาจากชายฝั่งประมาณ 200 เมตร ต่อมาก็มีจำนวนเพิ่มขึ้นจากการขยายตัวของชุมชนในละแวกใกล้เคียง และขยายตัวอย่าง

รวดเร็วใน 2 ระยะ คือ ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่รัฐส่งเสริมให้หักล้างทางพงเพื่อขยายพื้นที่ทำนาเพื่อขาย และช่วง พ.ศ. 2518-2519 ที่เกิดวิกฤตการณ์ทางการเมือง “กรณีถังแดง” ชาวนาในพื้นที่อำเภอระโนดถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ จึงหลบหนีทางการเมืองข้ามฝั่งมาตั้งรกรากที่ ริมคลองปากประ อาชีพหลักของชาวบ้านปากประ คือ การทำนาและประมงพื้นบ้าน

เนื่องจากการทำนาในอดีตต้องอาศัยฝนฟ้าเป็นหลัก หากปีไหนฝนไม่ต้องตามฤดูกาลนาข้าวเสียหาย ผลผลิตก็ไม่เพียงพอต่อการยังชีพ ชาวนาเห็นว่าบริเวณชายฝั่งทะเลสาบซึ่งมีลักษณะเป็นดินโคลน ในแต่ละรอบปีจะมีช่วงเวลาที่น้ำลดระดับต่ำสุดติดต่อกัน 4-5 เดือน ประมาณเดือนพฤษภาคม-กันยายน สอดคล้องกับระยะเวลาการเจริญเติบโตของต้นข้าว จึงได้ทดลองหว่านเมล็ดข้าว ปรากฏว่าต้นข้าวเจริญงอกงามดี จึงทำ “นาในเล” เพื่อเป็นนาข้าวสำรอง ทดแทนใช้บริโภคในครัวเรือนสืบทอดต่อมาถึงปัจจุบัน โดยสามารถแบ่งพัฒนาการการทำนาในทะเลสาบของชุมชนปากประเป็น 3 ช่วง คือ ช่วงเริ่มแรก (พ.ศ. 2470-2530) ช่วงซบเซา (พ.ศ.2531-2555) และช่วงฟื้นฟู (พ.ศ. 2556-2558) ดังนี้

1.1 ช่วงเริ่มแรก (พ.ศ. 2470-2530)

นายเปื่อน ชายแก้ว (2556) ชาวบ้านปากประ อายุ 87 ปี เล่าว่า แม่ของตนเป็นหนึ่งในผู้เริ่มการทำนาในทะเลสาบ เนื่องจากบางครั้งนาที่ทำบนฝั่งได้ผลผลิตไม่ดี เมื่อเห็นว่าดินบริเวณชายฝั่งทะเลสาบเป็นดินโคลนที่มีความอุดมสมบูรณ์น่าจะเหมาะแก่การเพาะปลูกข้าว จึงได้ทดลองหว่านข้าวในช่วงเดือนพฤษภาคมซึ่งเป็นช่วงน้ำลด เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยวปรากฏว่าได้ผลผลิตดีมาก เพื่อนบ้านจึงหันมาทำนาในทะเลสาบด้วย ในอดีตจะเริ่มหว่านเมล็ดตั้งแต่เดือนพฤษภาคม เนื่องจากใช้พันธุ์ข้าวพื้นเมืองซึ่งมีระยะการเจริญเติบโตจนเก็บเกี่ยว 4-5 เดือน แต่ภายหลังช่วงปี 2500 มีการจัดตั้งศูนย์วิจัยข้าวพัทลุง มีการส่งเสริมให้ใช้พันธุ์ข้าวปรับแต่งซึ่งใช้ระยะเวลาเพาะปลูกเพียง 3-4 เดือนเท่านั้น จึงเริ่มต้นหว่านเมล็ดในเดือนมิถุนายน-กรกฎาคม เนื่องจากบริเวณชายหาดมีลักษณะเป็นดินโคลนที่เกิดจากตะกอนดินและอินทรีย์สารทับถมกันจากการพัดพาของกระแสน้ำ จึงมีความอุดมสมบูรณ์และร่วนซุยเหมาะสมกับการหว่านดำโดยไม่ต้องไถแปรหรือปรับหน้าดิน

ภาพที่ 2 ลักษณะดินบริเวณชายฝั่งทะเลสาบบ้านปากประ

ในระหว่างต้นข้าวเริ่มเจริญเติบโตเป็นต้นกล้ายังไม่มี ความแข็งแรงพอที่จะต้านทานกระแสน้ำเค็มและลมแรง เมื่อกระแสน้ำเค็มหนุนต้นกล้าบางส่วนเสียหาย ชาวนาจะหว่านหรือนำต้นกล้าที่แข็งแรงแล้วมาปักดำซ่อม จนต้นกล้าสูงประมาณ 30 เซนติเมตร จึงจะลงรากลึกแข็งแรง ซึ่งภายหลังจากนี้ต้นข้าวจะเจริญเติบโตงอกงาม โดยไม่จำเป็นต้องบำรุงรักษาหรือใส่ปุ๋ยเพิ่มเติมใดๆ อีกทั้งยังเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำขนาดเล็กด้วย

ภาพที่ 3 ภาพต้นข้าวที่ออกรวงเต็มที่โดยไม่ใช้ปุ๋ยบำรุง

เมื่อข้าวออกรวงเต็มที่ราวช่วงเดือนกันยายน-ตุลาคม ชาวนาจะเริ่มทำการเก็บเกี่ยว ด้วยมีที่นาเพียงไม่มากนักเนื่องจากแต่ละครัวเรือนจะทำนาเฉพาะพื้นที่ที่ตรงกับเขตบ้านของตน จึงสามารถเก็บเกี่ยวกันเองภายในครอบครัวได้ โดยใช้เคียวหรือแฉะเป็นอุปกรณ์ในการเก็บเกี่ยวตามความถนัด เมื่อเกี่ยวแล้วจะมัดเป็นช่อขนาดหนึ่งกำมือ วางไว้บนตอข้าว

เพื่อขับไล่ความชื้นในชั้นแรก เมื่อเก็บเกี่ยวหมดจึงจะเก็บนำมากองรวมตากไว้บนฝั่งรอ
ลำเลียงเข้าไปเก็บไว้ยังเงินข้าว เพื่อนวดข้าวและจัดเก็บไว้สำหรับบริโภคในครัวเรือนต่อไป

ภาพที่ 4 การเก็บเกี่ยวข้าว

1.2 ช่วงชบเซา (พ.ศ. 2531-2555)

ภายหลังปี 2530 มีการเพิ่มขึ้นของประชากรอย่างรวดเร็ว มีการตัดถนนลาดยางผ่ากลางบ้านปากประเพื่อเชื่อมต่อเส้นทางระหว่างตำบลทะเลน้อยและตำบลลำปำ ส่งผลให้การคมนาคมสะดวกมากขึ้น ประกอบกับภาครัฐสนับสนุนให้เกษตรกรผลิตเพื่อขาย โดยใช้เทคโนโลยีและสารเคมีเพื่อเพิ่มผลผลิต มีการสร้างระบบชลประทานซึ่งช่วยให้ทำนาได้ปีละ 2-3 ครั้ง ชาวนาสามารถผลิตข้าวจากที่นาในหมู่ที่ 2 จำนวนมาก รวมทั้งคำนิยมส่งลูกหลานไปเรียนต่อในตัวเมืองมากกว่าการให้สืบทอดอาชีพทำนา ทำให้ชาวนาบางส่วนหันไปประกอบอาชีพอื่นๆ เช่น การทำสวนปาล์ม น้ำมัน สวนยางพารา เลี้ยงวัวนม เป็นต้น การทำนาในทะเลสาบซึ่งเป็นปัจจัยรองในการดำรงชีวิตจึงถูกลดทอนบทบาทลงเรื่อยๆ

นอกจากนี้ การเข้ามาสนับสนุนด้านการเกษตรของภาครัฐ ยังส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในเรื่องต่าง ๆ เช่น การใช้พันธุ์ข้าวเบาแทนพันธุ์ข้าวท้องถิ่น และการใช้ปุ๋ยเคมีบำรุงดิน ชาวนาบางส่วนทดลองใช้ปุ๋ยเคมีมาบำรุงดินในส่วนที่ติดชายฝั่งเพื่อขยายเขตปลูกข้าวขึ้นมาบนฝั่ง เนื่องจากดินค่อนข้างแน่นไม่ได้ร่วนอุดมสมบูรณ์เหมือนส่วนที่อยู่ในทะเลสาบ รวมทั้งประเพณีการทำขวัญข้าวเพื่อแสดงความกตัญญูต่อพระแม่โพสพก็เลือนหายไปในช่วงนี้ด้วย

1.3 ช่วงฟื้นฟู (พ.ศ. 2556-2559)

ในช่วงหลังปี 2500 เป็นต้นมา ผู้คนในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาให้ความสำคัญในการสนับสนุน ทางการศึกษา นิยมส่งบุตรหลานไปศึกษาในตัวเมือง ส่งผลให้เกิดภาวะขาดแคลนแรงงานในรุ่นต่อๆ มา จนกระทั่งช่วงปี 2550 เป็นต้นมา คนรุ่นหลังซึ่งไปเรียนหรือทำงานในเมืองกลับมายังภูมิลำเนา เกิดกระแสตื่นตัวรักบ้านเกิด ธรรมชาติและวัฒนธรรมดั้งเดิม มีการเผยแพร่ภาพทิวทัศน์นาในทะเลสาบในสื่อโซเชียลมีเดียอย่างแพร่หลาย และเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางเมื่อรายการ คู่เลิฟตลอดตัว ออกอากาศทางช่องโมเดิร์นไนน์ เมื่อเดือนกันยายน 2557 นำเสนอเรื่องราวการทำนาในทะเลสาบ ภายหลังได้มีรายการโทรทัศน์เผยแพร่อีกหลายรายการ ประกอบกับการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมในพื้นที่ใกล้เคียง อาทิ จุดชมวิวยักษ์คลองปากประ สะพานเฉลิมพระเกียรติฯ เส้นทางสายทะเลน้อย-ระโนด เป็นปัจจัยกระตุ้นให้คนในชุมชนเริ่มต้นตัวและเห็นถึงคุณค่าความสำคัญของภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบ การทำนาในทะเลสาบในรอบปี 2557-2558 จึงมีเพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้ ยังมีนารถเกี่ยววนดข้าว ที่ใช้เกี่ยววนดข้าวในพื้นที่นาปกติมาเก็บเกี่ยวข้าวแทนการใช้แรงงานคน แต่ผลผลิตที่ได้จากการทำนาในทะเลสาบชาวนาจะนำไปบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น

2. ศักยภาพและปัจจัยที่มีผลต่อการสืบสานภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของบ้านปากประ

จากการศึกษาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ ทำให้ทราบถึงศักยภาพ คุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญา รวมทั้งอุปสรรคและปัญหาต่างๆ ที่ส่งผลกระทบต่อการทำนาในทะเลสาบ ดังนี้

2.1 ด้านศักยภาพของภูมิปัญญา ประกอบด้วยฐานสำคัญ 3 ด้าน ได้แก่ ที่ตั้ง คน และผลผลิต ซึ่งเอื้อให้เกิดการทำนาในทะเลสาบ ที่ตั้งและลักษณะทางกายภาพของบ้านปากประนั้น มีความจำเพาะ คือตั้งอยู่บริเวณตอนบนสุดของทะเลสาบสงขลาที่น้ำมีความเค็มน้อยที่สุด และในช่วงต้นฤดูฝน (เดือนมิถุนายน) น้ำจืดจากคลองปากประจะระบายออกมาขับไล่น้ำเค็มทำให้น้ำบริเวณชายฝั่งทะเลบ้านปากประเป็นน้ำจืด ดันข้าว

สามารถเจริญเติบโตได้ดี ดินบริเวณชายฝั่งทะเลสาบเกิดจากตะกอนน้ำพัดพามีลักษณะเป็นดินโคลนปนทราย มีความร่วนซุยสูงสามารถหว่านดำข้าวโดยไม่ต้องไถเตรียมดินดังเช่นนาบน ผืนดินทั่วไป เมื่อระดับน้ำเพิ่มขึ้นในช่วงเดือนพฤศจิกายน-ธันวาคม ซึ่งเป็นช่วงภายหลังการเก็บเกี่ยว กระแสน้ำเค็มจะพัดพาและย่อยสลายซากฟางข้าว ให้กลายเป็นปุ๋ยบำรุงดิน และยังพัดพาซากพืชซากสัตว์ซึ่งเป็นปุ๋ยอินทรีย์เข้าสู่ชายฝั่ง เพิ่มแร่ธาตุความสมบูรณ์ให้แก่ดินบริเวณชายฝั่งพร้อมสำหรับการเพาะปลูกในฤดูกาลถัดไป นอกจากนี้การขึ้นลงของกระแสน้ำยังช่วยพัดพาโรคพืชที่อาจเกิดหลังการเก็บเกี่ยว เป็นการชำระล้างหน้าดิน และบำรุงหน้าดินตามธรรมชาติ อีกทั้งชุมชนบ้านปากประเป็นชุมชนชาวนาดั้งเดิมมีการส่งต่อสืบทอด และสั่งสอนความรู้ ผ่านการสังเกตและทดลองอย่างยาวนาน จนมีความเข้าใจในกรรมวิธีเกี่ยวกับการทำนา สภาพแวดล้อมและดินฟ้าอากาศเป็นอย่างดี และประการสำคัญคือ ผลผลิตที่ได้จากนาในทะเลสาบ เป็นข้าวอินทรีย์ปลอดสารพิษ เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของดินและน้ำจึงไม่จำเป็นต้องใช้สารอินทรีย์หรือปุ๋ยเคมีบำรุงดิน อีกทั้งการขึ้นลงของกระแสน้ำในทะเลสาบยังช่วยลดศัตรูพืชอีกด้วย

2.2 ด้านปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการสืบสานภูมิปัญญา ประกอบด้วยปัจจัยภายในที่เกิดจากคนในคือ ชาวนาบ้านปากประ และปัจจัยภายนอกที่เกิดจากหน่วยงานภายนอกหรือธรรมชาติ ดังนี้

2.3.1 ปัจจัยภายใน จากการสำรวจผู้ที่ทำนาในทะเลสาบในปี 2556-2557 พบว่า มีชาวนาที่ทำนาทั้งหมด 23 ราย กว่าร้อยละ 80 อยู่ในช่วงอายุ 50 ปี ขึ้นไป ในส่วนคนรุ่นหลังโดยเฉพาะช่วงอายุต่ำกว่า 30 ปี พบว่า แทบไม่มีบทบาทในการทำนาในทะเลสาบ และมุ่งปลูกพืชหรือเลี้ยงสัตว์ที่ให้ผลผลิตจำนวนมาก เช่น ยางพารา ปาล์มน้ำมัน โคนม เป็นต้น นาบางส่วนถูกเวนจ้างไว้กลายเป็นนาร้าง เนื่องจากไม่มีแรงงานและการให้ความสนใจมากนัก การทำนาในทะเลสาบที่ไม่ต่อเนื่องนี้ยังส่งผลให้องค์ความรู้ภูมิปัญญาบางอย่างค่อยๆ สูญหายไป

2.3.2 ปัจจัยภายนอก พบว่า หน่วยงานภาครัฐยังไม่รับรู้ถึงการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบ จึงไม่ได้เข้ามามีบทบาทโดยตรง แต่อาจเกิดผลกระทบโดยอ้อมจากการวางนโยบายด้านต่างๆ ได้ในอนาคต เช่น การตัดถนนเลียบบ

ชายหาด การสร้างเขื่อนปูนกันชายฝั่งทะเล เป็นต้น และภัยจากธรรมชาติที่ไม่สามารถควบคุมได้ เช่น กระแสน้ำเค็มทำให้ต้นกล้าเสียหายเป็นบางส่วนซึ่งชาวนาแก้ไขโดยการซ่อมข้าว หรือเมื่อปลูกข้าวข้าพันธุ์เดิมเกิน 2-3 ฤดูกาล ข้าวจะเริ่มกลายเมล็ดข้าวจะมีสีออกแดงหรือน้ำตาลแดง ชาวนาก็จะแก้ไขโดยการเปลี่ยนพันธุ์ข้าวทุก 2-3 ฤดูกาล เป็นต้น ในภาพรวมแล้วปัญหาจากธรรมชาติจึงไม่ได้ส่งผลกระทบต่อการทำนามากนัก

3. แนวทางการอนุรักษ์สืบสานภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ

จากผลการวิเคราะห์ศักยภาพและปัจจัยที่ส่งผลต่อการทำนาในทะเลสาบของบ้านปากประ ผู้ศึกษาจึงขอเสนอแนวทางในการส่งเสริมให้เกิดการสืบสานภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบ 8 ประการ ดังนี้

3.1 รวมกลุ่มชาวนาที่ทำนาในทะเลสาบ เพื่อผลักดันให้เกิดความร่วมมือร่วมกันระหว่างคนในชุมชน สร้างแกนนำในการดำเนินงาน เปิดโอกาสให้มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างกัน นำไปสู่การพัฒนาในทิศทางที่พึงพอใจร่วมกันของชุมชน สามารถตอบสนองความต้องการของชุมชนได้โดยตรง รวมทั้งเป็นกำลังสำคัญในการขับเคลื่อนการดำเนินงานด้านอื่นๆ ต่อไป

3.2 สร้างผลิตภัณฑ์ข้าวอินทรีย์จากนาในทะเลสาบ เพื่อขยายบทบาทของภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบให้สามารถสร้างมูลค่าให้กับชุมชนได้มากยิ่งขึ้น ซึ่งบ้านปากประมีความพร้อมในการสร้างผลิตภัณฑ์ข้าวอินทรีย์อยู่แล้ว เนื่องจากการทำนาในทะเลสาบไม่พื้สารเคมีหรือสิ่งอินทรีย์จากภายนอกใดๆ

3.3 รวบรวมและจัดเก็บข้อมูลความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาอย่างเป็นรูปธรรม เพื่อเป็นคลังความรู้ภูมิปัญญาของท้องถิ่นที่สามารถบันทึก รวบรวมและเผยแพร่ภูมิปัญญา อาจอยู่ในรูปแบบต่างๆ เช่น วิทยุทัศน์ สารคดี นิทรรศการออนไลน์ ฐานข้อมูลเสียง ฐานข้อมูลสารสนเทศ เป็นต้น ซึ่งข้อมูลเหล่านี้จะเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการนำมาเป็นฐานในการพัฒนาภูมิปัญญาในอนาคต

3.4 จัดกิจกรรมเกี่ยวกับภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบอย่างต่อเนื่อง เพื่อจะช่วยกระตุ้นให้เกิดการตื่นตัวในการดำเนินงานภูมิปัญญาอยู่เสมอ อาทิ การรื้อฟื้นประเพณีการทำขวัญข้าว การเปิดให้เยี่ยมชมการทำนาในทะเลสาบ การประชาสัมพันธ์ภูมิปัญญาให้เป็นที่รู้จักในวงกว้าง การศึกษาดูงานเกี่ยวกับการอนุรักษ์สืบสานภูมิปัญญาของชุมชนอื่นๆ ซึ่งการจัดกิจกรรมอย่างสม่ำเสมอจะยิ่งสร้างความตระหนักในความสำคัญของภูมิปัญญาและแตกยอดความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญามากขึ้น

3.5 จัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชน เพื่อเป็นศูนย์กลางในการเผยแพร่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ และสร้างแรงบันดาลใจในการสืบสานมรดกภูมิปัญญา โดยสถานที่ที่เหมาะสมคือ บริเวณวัดและโรงเรียนซึ่งตั้งอยู่ในที่ดินผืนเดียวกันติดกับชายฝั่งที่มีการทำนาในทะเลสาบ มีพื้นที่เป็นลานกว้างเหมาะสำหรับการจัดกิจกรรมต่างๆ และการตั้งวัดและโรงเรียนซึ่งมีบุคลากรพร้อมที่จะดำเนินงานจำนวนมากจะสามารถกำจัดปัจจัยเสี่ยงในด้านงบประมาณและบุคลากรออกไปได้ส่วนหนึ่ง

3.6 ส่งเสริมหลักสูตรท้องถิ่น เพื่อปลูกฝังให้เด็กและเยาวชนได้เรียนรู้และเกิดความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาของท้องถิ่น และยังส่งเสริมให้เกิดปฏิสัมพันธ์กับผู้ใหญ่ คนเฒ่าคนแก่ในท้องถิ่น ซึ่งในอนาคตเด็กจะเป็นกำลังสำคัญในการสืบสานภูมิปัญญา กระบวนการเรียนรู้จะทำให้เกิดการคิด พัฒนาต่อยอดภูมิปัญญาให้สามารถดำรงอยู่ในสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลง มีการใช้และปรับเข้ากับสังคมตลอดเวลา

3.7 ขยายพื้นที่เพาะปลูก สามารถขยายได้ทั้งแนวกว้างและแนวลึก โดยพื้นที่ทำนาในทะเลสาบมีความยาว 6 กิโลเมตร ในปัจจุบันมีการทำนาจริงประมาณ 3 กิโลเมตรเท่านั้น ส่วนในแนวลึกสามารถขยายขอบเขตการทำนาโดยการสร้างแนวไทรงางซึ่งจะช่วยต้านทานกระแสน้ำ กระแสลม และดักตะกอนต่างๆ จากการสำรวจนาที่มีพื้นที่ตรงกับแนวไทรงางสามารถขยายลงไปได้ถึง 40-50 เมตร

3.8 เชื่อมโยงจุดท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมกับพื้นที่ใกล้เคียง บ้านปากประตั้งอยู่ระหว่างหาดแสนสุขลำปำกับทะเลน้อย ซึ่งแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญระดับจังหวัด มีสาธารณูปโภคพร้อมสำหรับรองรับนักท่องเที่ยวได้จำนวนมากและมีกิจกรรมการท่องเที่ยวที่หลากหลาย โดยมีถนนสายปากประ ตัดเลียบบริမ်ฝั่งทะเลสาบลำปำเชื่อมต่อ

เส้นทางระหว่างชุมชนลำปำและชุมชนทะเลน้อย อีกทั้งบ้านปากประยังมีวิถีชีวิตของชาวบ้านที่น่าสนใจ เช่น การยกยอรักษับริเวณปากคลองปากประ การทำงานฝีมือหัตถกรรมจากผักตบชวา เป็นต้น

สรุปและอภิปรายผล

การศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของบ้านปากประ ในด้านประวัติศาสตร์ความเป็นมา ที่ตั้งลักษณะทางกายภาพ กรรมวิธี สภาพการณ์ดำรงอยู่ของภูมิปัญญา และบริบทแวดล้อม มาวิเคราะห์ศักยภาพและปัจจัยแวดล้อมที่มีผลต่อการสืบสานภูมิปัญญา เพื่อหาแนวทางการจัดการให้เกิดการอนุรักษ์สืบสานภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของบ้านปากประอย่างยั่งยืน พบว่า การทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประ มีการสืบทอดมายาวนานกว่าหนึ่งศตวรรษ เกิดขึ้นเพื่อแก้ปัญหาการยังชีพที่ในอดีต ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลส่งผลให้น้ำข้าวจะเสียหายให้ได้ผลผลิตไม่เพียงพอต่อการบริโภค ชาวบ้านปากประจึงได้อาศัยช่วงเวลาระหว่างเดือนมิถุนายน-ตุลาคม ที่ระดับน้ำทะเลจะลดระดับต่ำติดต่อกัน เพาะปลูกข้าวบริเวณชายฝั่งทะเลสาบที่เป็นดินโคลนร่วนซุยเช่นเดียวกับผืนนาที่ผ่านการไถตะเพื่อเตรียมหว่านข้าว เมื่อปรากฏว่าต้นข้าวเจริญงอกงามได้ดีจึงได้ทำนาในทะเลสาบควบคู่กับการทำนาบนผืนดินเรื่อยมา จนเป็นภูมิปัญญาที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน แสดงให้เห็นถึงวิถีการดำรงชีวิตที่รู้จักปรับใช้ประโยชน์จากธรรมชาติและสภาพแวดล้อมให้เกิดประโยชน์

สภาพการณ์การทำนาในทะเลสาบของบ้านปากประ จากเริ่มแรกในช่วงปี พ.ศ. 2470 จนถึงปัจจุบัน มีความเปลี่ยนแปลงเรื่อยมาตามสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป แต่ยังคงจุดมุ่งหมายเดิมคือเป็นแหล่งผลิตข้าวสำรองเพื่อเก็บไว้บริโภคในครัวเรือนเท่านั้น โดยชาวนาที่ทำนาหลักจะทำนาในทะเลสาบควบคู่กัน ต่อมาเมื่อชาวนาหันไปประกอบอาชีพอื่นเนื่องจากการทำนาพึ่งพาปัจจัยภายนอก ต้นทุนสูงขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยเรื่องวิถีคิดชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา (พรศักดิ์ พรหมแก้ว, 2555) ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีคิดคือ การปรับเปลี่ยนนโยบายของภาครัฐ ความสะดวกในการคมนาคม การสื่อสาร ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี โอกาสทางการศึกษา และอิทธิพล

กระแสโลกาภิวัตน์ การประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) จึงเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้ชุมชนเปลี่ยนวิถีคิดจากการพึ่งพิงธรรมชาติเป็นเน้นการผลิตเพื่อขายมากขึ้นตามลำดับ ซึ่งภาวะเช่นนี้เกิดขึ้นโดยรอบพื้นที่ทะเลสาบสงขลา เช่นเดียวกับการวิจัยเรื่องวิวัฒนาการของการใช้ประโยชน์จากที่ดินและป่าไม้บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา (สุธัญญา ทองรักษ์, 2549) ภาครัฐสร้างสิ่งอำนวยความสะดวก ถนนหนทาง การชลประทาน กระตุ้นให้ใช้เทคโนโลยีในการเพาะปลูก ส่งเสริมให้ปลูกข้าวพันธุ์ปรับปรุง ใช้น้ำปุ๋ยเคมี ทำให้ชาวนาพึ่งพาปัจจัยภายนอก ต้นทุนผลิตสูงขึ้น ช่วงปี พ.ศ. 2520 ราคาข้าวตกต่ำ ชาวนาประสบภาวะขาดทุน จึงหันไปประกอบอาชีพอื่น จนในทศวรรษที่ผ่านมาได้กลับสู่ช่วงพื้นที่วัฒนธรรมชุมชนอีกครั้ง

ศักยภาพที่โดดเด่นของการทำนาในทะเลสาบบ้านปากประ คือ สภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการทำนาในทะเลสาบ ซึ่งทะเลสาบบ้านปากประมีทางเชื่อมต่อกับทะเล เช่นเดียวกับทะเลสาบสงขลา มีเพียง 117 แห่งในโลก และมีหนึ่งเดียวในประเทศไทย (มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, สถาบันวิจัยสารสนเทศภูมิศาสตร์ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2553, น. 9) อีกทั้งชายฝั่งทะเลสาบบ้านปากประยังติดกับคลองปากประซึ่งเป็นลำคลองที่ใหญ่ที่สุดในจังหวัดพัทลุง เดือนมิถุนายนซึ่งเป็นฤดูฝน กระแสน้ำจืดที่ไหลมาจากคลองปากประจึงขับไล่น้ำเค็มออกไปจากชายฝั่ง ทำให้ต้นข้าวสามารถเจริญเติบโตได้ภายหลังการเก็บเกี่ยวในช่วงเดือนตุลาคมกระแสน้ำเค็มที่เข้ามาก็จะย่อยสลายซากขังข้าวกลายเป็นปุ๋ยบำรุงดินอีกครั้ง จึงกล่าวได้ว่าสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติเหล่านี้สอดคล้องกับการเพาะปลูกข้าวอย่างพอเหมาะ โดยชาวนาไม่ต้องลงแรงไถเตรียมดิน ใส่ปุ๋ยบำรุงกำจัดศัตรูพืชใดๆ แต่ทั้งนี้การทำนาในทะเลสาบภายหลังปี 2530 ก็เริ่มลดน้อยลงเนื่องจากสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ชาวนาหันไปประกอบอาชีพอื่น จึงทำให้การทำนาดลดลง ดังเห็นได้จากการทำนาในปัจจุบันจากเดิมที่มีพื้นที่ทำนายนานานถึง 6 กิโลเมตร เหลือเพียง 3 กิโลเมตร และชาวนากว่าร้อยละ 80 มีอายุมากกว่า 50 ปี และส่งผลอื่นๆ ตามมา เช่น ขาดผู้สืบทอด องค์ความรู้สูญหาย เป็นต้น แนวทางสำคัญในการพลิกฟื้นคืนภูมิปัญญาจึงควรเริ่มต้นจากชาวนาที่ทำนาในทะเลสาบซึ่งเป็นเจ้าของภูมิปัญญาโดยตรง ตามแนวคิดการสร้างความรู้ให้แกชุมชนโดยมูลนิธิพลังนิเวศและชุมชน มีกระบวนการ 5

ขั้นตอนหลัก คือ รวมคน รวมความคิด ร่วมทำ ร่วมสรุปบทเรียน และร่วมรับผลจากการกระทำ (มูลนิธิพลังนิเวศและชุมชน, 2558) โดยเริ่มต้นจากการระดมคน เพื่อให้เกิดการระดมความคิดและร่วมลงมือทำ ซึ่งจะนำไปสู่ความร่วมมือในการดำเนินการอื่นๆ ที่จะกระตุ้นให้เกิดการดำเนินงานภูมิปัญญาอย่างต่อเนื่อง

การเปลี่ยนแปลงสถานะของการทำนาในทะเลสาบจากการเป็นนาสำรอง ให้เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น คือ การสร้างผลผลิตอินทรีย์ซึ่งเป็นเกษตรทางเลือกที่มุ่งเน้นฟื้นคืนความสมดุลระหว่างสังคม เศรษฐกิจ และธรรมชาติ ดังที่ชาวนาในหลายพื้นที่ได้รวมกลุ่มกันดำเนินงานและประสบความสำเร็จด้วยดี อาทิ **เครือข่ายศูนย์ปฏิบัติการภาคประชาชนตำบลตำบ่าน อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง** เป็นกลุ่มชาวนาที่รวมตัวกันผลิตข้าวอินทรีย์ของชุมชน โดยผลิตข้าวซ้อมมือและข้าวกล้องบรรจุถุงจำหน่าย ทำให้ลดต้นทุนการผลิต และชาวนาส่วนใหญ่ยังภาคภูมิใจที่ได้ผลิตข้าวพันธุ์ดี ปลอดภัยสารเคมีให้แก่ผู้บริโภคด้วย (สุวัฒน์ กิขุนทด, 2559) และ**โครงการวิจัยแนวทางการฟื้นฟูการทำนาโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น บ้านท่าช้าง และบ้านทะเลน้อย ตำบลพนาสูง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง** ได้แก้ปัญหาหาร้างโดยฟื้นฟูการทำนาอินทรีย์ ลดต้นทุน ลดการพึ่งพิงปัจจัยทางการผลิตจากภายนอก และกลับมาใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ควบคู่กับการทำกิจกรรมและเก็บข้อมูลร่วมกับชุมชน จนชุมชนเกิดความตื่นตัวเห็นความสำคัญของภูมิปัญญาดั้งเดิม และการเอื้อเฟื้อต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (ปรีชา จันศรีแก้ว และคณะ, 2546) ประกอบกับปัจจุบันมีกระแสการบริโภคข้าวเพื่อสุขภาพ และจังหวัดพัทลุงได้ส่งเสริมให้ชาวนาปลูกข้าวอินทรีย์โดยใช้พันธุ์ข้าวท้องถิ่นกันมากขึ้น มีการขึ้นทะเบียนรับรองผู้ปลูกข้าวพันธุ์สังข์หยดทำให้สามารถขายข้าวได้ในราคาที่สูงขึ้นถึงสองเท่า การทำนาในทะเลสาบของบ้านปากประมีความสอดคล้องตามวิถีเกษตรอินทรีย์อยู่แล้ว หากมีการสร้างผลิตภัณฑ์ข้าวอินทรีย์จากนาในทะเลสาบจึงจะเป็นส่วนสำคัญให้เกิดการตระหนักในความสำคัญและคุณค่าของภูมิปัญญาที่สามารถจับต้องได้อย่างชัดเจน

นอกจากการสร้างผลิตภัณฑ์โดยนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาเป็นทุนในทางเศรษฐกิจเพื่อเพิ่มบทบาทและความสำคัญของการทำนาในทะเลสาบให้แก่ชุมชนแล้ว การจัดกิจกรรมหรือดำเนินการอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องยังช่วยกระตุ้นให้เกิดการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

โดยไม่มุ่งเน้นไปในด้านเศรษฐกิจจนเกินไป กิจกรรมที่สอดคล้องกับชุมชนบ้านปากประ อาทิ การจัดเก็บข้อมูลความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญา จัดกิจกรรมเกี่ยวกับภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบอย่างต่อเนื่อง จัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชน และส่งเสริมหลักสูตรท้องถิ่น ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้ช่วยกระตุ้นให้เกิดความตื่นตัวของคนในชุมชน และสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับบุคคลภายนอก ทำให้เกิดพลังในการขับเคลื่อนงานภูมิปัญญา

ศักยภาพที่โดดเด่นอีกประการของการทำนาในทะเลสาบ คือ ภูมิทัศน์ที่งดงาม และเป็นเอกลักษณ์เฉพาะ ทั้งยังตั้งอยู่ระหว่างแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของจังหวัด สะดวกแก่การเดินทาง มีความหลากหลายของกิจกรรมท่องเที่ยว อาทิ การยกยอยักษ์บริเวณปากคลองปากประ การทำงานฝีมือหัตถกรรมพื้นบ้าน การประมงพื้นบ้าน เป็นต้น การเชื่อมโยงการทำนาในทะเลสาบร่วมกับจุดท่องเที่ยวทางนิเวศวัฒนธรรมในพื้นที่ใกล้เคียงจึงเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่จะส่งเสริมการสืบสานภูมิปัญญา และสอดคล้องกับแผนพัฒนาจังหวัดพัทลุง 4 ปี (พ.ศ. 2557-2560) ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ แหล่งมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นให้เป็นพื้นที่ท่องเที่ยว (จังหวัดพัทลุง, 2558) และแผนงานส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ขององค์การบริหารส่วนตำบลลำปำ (องค์การบริหารส่วนตำบลลำปำ, 2558) ทั้งนี้ ในการรับการสนับสนุนจากภาครัฐหรือหน่วยงานภายนอกควรเป็นภายหลังการรวมกลุ่มชาวนาในทะเลสาบแล้ว เพื่อให้ชุมชนมีความพร้อมและความแข็งแกร่งเพียงพอที่จะรับการสนับสนุนจากภายนอกโดยไม่กระทบต่อแนวทางการดำเนินงานหลักที่คนในชุมชนเห็นชอบร่วมกัน

การศึกษาในครั้งนี้ ผู้วิจัยหวังว่าจะเป็นส่วนหนึ่งในการอนุรักษ์และส่งเสริมให้เกิดการสืบสานภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของบ้านปากประ โดยเฉพาะการลงพื้นที่ภาคสนาม สัมภาษณ์พูดคุยกับชาวนาที่ทำนาในทะเลสาบ จะกระตุ้นให้ชุมชนเกิดความตื่นตัวและมีความเชื่อมั่นในการเริ่มต้นดำเนินงานเกี่ยวกับภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบอย่างจริงจัง โดยนำแนวทางข้างต้น อันได้แก่ การรวมกลุ่มสร้างความร่วมมือร่วมกันระหว่างคนในชุมชน การจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมให้เกิดการรวบรวมข้อมูล ศึกษา ค้นคว้าและเผยแพร่ภูมิปัญญา การนำผลผลิตจากนาในทะเลสาบมาพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ข้าวอินทรีย์ของชุมชน และการเชื่อมโยงจุดท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมกับพื้นที่ใกล้เคียง มาประยุกต์ใช้

เพื่อสร้างความมั่นคงทางสังคม และเศรษฐกิจของบ้านปากประ เพื่อให้เกิดการสืบสานการทำนาในทะเลสาบอย่างต่อเนื่องต่อไป

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

เนื่องจากภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประยังไม่มีการศึกษาวิจัยมาก่อนหน้า ประกอบกับเก็บรวบรวมข้อมูลในครั้งนี้อยู่ในกรอบระยะเวลาที่จำกัด จึงควรมีการศึกษา ค้นคว้า วิจัย เกี่ยวกับการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประในเชิงลึกต่อไป อาทิ แนวคิดและข้อคิดเห็นจากกลุ่มคนรุ่นใหม่ของชุมชนและภาคส่วนอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง แนวทางการอนุรักษ์และสืบทอดพันธุ์ข้าวท้องถิ่น การจัดการความรู้ภูมิปัญญาการพัฒนาภูมิปัญญาเพื่อสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจให้ชุมชน รวมทั้งการเก็บรวบรวมข้อมูลด้านทรัพยากรธรรมชาติแวดล้อมโดยเฉพาะดินและน้ำ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการทำนา เพื่อสนับสนุนและส่งเสริมการอนุรักษ์สืบสานภูมิปัญญาการทำนาในทะเลสาบของชุมชนบ้านปากประให้ดำรงอยู่อย่างมั่นคงและยั่งยืน

บรรณานุกรม

- กราย ฤทธิ์รัตน์. (2557, 5 กันยายน). ชาวนาบ้านปากประ. [บทสัมภาษณ์].
- กิตติ ตันไทย. (2552). *หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจของคนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542. (2554). *วัฒนธรรมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดพัทลุง*. กรุงเทพมหานคร : กระทรวงมหาดไทย, กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- คุรุสภา. (2506). พระราชหัตถเลขา เรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายูของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพมหานคร : ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์.
- จรรยา โมราสิทธิ์. (2557, 10 กันยายน). ชวนาบ้านปากประ. [บทสัมภาษณ์].
- จรัสศรี ศรีอิน. (2557, 8 มิถุนายน และ 15-16 กันยายน). ชวนาบ้านปากประ. [บทสัมภาษณ์].
- จังหวัดพัทลุง. (2555). แผนพัฒนาจังหวัด 4 ปี (2557-2560). สืบค้น 30 เมษายน 2558, จาก http://www.phatthalung.go.th/develop_plan/load/?filepath=files/com_develop_plan/2015-01/20150128_sggvqmyt.zip&filename=Plan%204%2057-60.zip&id=6
- ฐิติน พิจิตรรัตน์. (2557, 8 มิถุนายน และ 15 กันยายน). ชวนาบ้านปากประ. [บทสัมภาษณ์].
- ฐิติน พิจิตรรัตน์. (2557, 5 กันยายน). ชวนาบ้านปากประ. [บทสัมภาษณ์].
- ชาคริต พูลเกิด. (2557, 15 กันยายน). ชวนาบ้านปากประ. [บทสัมภาษณ์].
- ประทีป หยุทอง. (2557, 5 และ 16 กันยายน). ชวนาบ้านปากประ. [บทสัมภาษณ์].
- ปรีชา จันศรีแก้ว และคณะ. (2546). โครงการแนวทางการแก้ปัญหาการว่างงาน 1 บ้านคอกช้าง ตำบลหารเทา อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง. กรุงเทพมหานคร : กองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ป้อม โมราสิทธิ์. (2557, 5 และ 16 กันยายน). ชวนาบ้านปากประ. [บทสัมภาษณ์].
- เป็อน แก้วขำ. (2557, 5 และ 16 กันยายน). ชวนาบ้านปากประ. [บทสัมภาษณ์].
- เป็อน ชายแก้ว. (2556, 5 กันยายน และ 2557, 27 สิงหาคม). ชวนาบ้านปากประ. [บทสัมภาษณ์].
- พรศักดิ์ พรหมแก้ว. (2555). วิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท) มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- พัชรี อนุจร. (2557, 11, 16 กันยายน และ 13 ตุลาคม). ชวนาบ้านปากประ. [บทสัมภาษณ์].

บรรณานุกรม (ต่อ)

- พัน พูลแก้ว. (2557, 16 กันยายน และ 3 ตุลาคม). ชวนบ้านปากประ. สัมภาษณ์,
[บทสัมภาษณ์].
- มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, สถาบันวิจัยสารสนเทศภูมิศาสตร์ ทรัพยากรธรรมชาติและ
สิ่งแวดล้อม. (2553). สารสนเทศทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำ
ทะเลสาบสงขลา. สงขลา: คณะการจัดการสิ่งแวดล้อม
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- มูลนิธิพลังนิเวศและชุมชน. (2542). กระบวนการจัดการเรียนรู้ในชุมชน. สืบค้น 2 ธันวาคม
2558, จาก : http://www.banrainarao.com/column/learn_commu
- เริง วงศ์ตันหัน. (2557, 5 กันยายน). ชวนบ้านปากประ. [บทสัมภาษณ์].
- เลิศชาย ศิริชัย และนฤฤทธิ์ ดวงสุวรรณ. (2552). ประมงพื้นบ้านลุ่มทะเลสาบสงขลา: วิถี
และการเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- วิญญา ทองช่วย. (2557, 10-11 และ 16 กันยายน). ชวนบ้านปากประ. [บทสัมภาษณ์].
- วินัย สุกใส. (2541). ภูเขา ทุ่งราบ และทะเล: วิถีแห่งความสัมพันธ์และการเปลี่ยนแปลง
ของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา. โลกของลุ่มทะเลสาบ, 102-103.
- วิมล คำศรี และไพรินทร์ รุยแก้ว. (2544). วัฒนธรรมข้าวและพลังอำนาจชุมชนรอบ
ทะเลสาบสงขลา. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ไวพจน์ กันจ และคณะ. (2556). โครงการพัฒนากระบวนการผลิตข้าวหอมมะลิปลอดภัย
แบบครบวงจร เพื่อการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืนของเกษตรกรผู้ปลูกข้าว จังหวัด
พะเยา. กรุงเทพมหานคร :สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2556.
- ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). (2554). ภูมิศาสตร์กับวิถีชีวิตไทย.
กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- สงเสริม ฐุรักษ์. (2548). พัทลุง ท้องถิ่นของเรา. พัทลุง: โรงพิมพ์เมืองพัทลุง.
- สุธัญญา ทองรักษ์. (2549). วิวัฒนาการของการใช้ประโยชน์จากที่ดินและป่าไม้ บริเวณ
ลุ่มทะเลสาบสงขลา. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- สุวัฒน์ กิขุนทด. (2555). *สภาองค์กรชุมชนตำบลตำนาน คีนชีวิตให้น้ำ คีนปลาให้น้ำ สืบสานข้าวสังข์หยดพัทลุง*. สืบค้น 5 มกราคม 2558, จาก <http://isranews.org/community/comm-scoop-documentary/item/5992-2012-03-21-10-00-35.html>
- เสน่ห์ จามริก, และอาภรณ์ จันทรสมวงศ์ (บ.ก.). (2545). *การวิจัยเพื่อท้องถิ่น: รากฐานแห่งพลังปัญญา*. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
- เสรี พงศ์พิศ, (บ.ก.). (2539). *ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 1*. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิภูมิปัญญา.
- โสภณ นิลสุวรรณ. (2557, 5 และ 16 กันยายน). ชาวนาบ้านปากประ. [บทสัมภาษณ์].
- โสภา แสงแก้ว. (2557, 5 และ 16 กันยายน). ชาวนาบ้านปากประ. [บทสัมภาษณ์].
- หนูราย แดงมณี. (2557, 3 ตุลาคม). ชาวนาบ้านปากประ. [บทสัมภาษณ์].
- หนูวาด แก้วขำ. (2557, 5 กันยายน). ชาวนาบ้านปากประ. [บทสัมภาษณ์].
- หนูวาด นิยมแก้ว. (2557, 5 กันยายน). ชาวนาบ้านปากประ. [บทสัมภาษณ์].
- หลง หนูน้อย. (2557, 5 กันยายน). ชาวนาบ้านปากประ. [บทสัมภาษณ์].
- องค์การบริหารส่วนตำบลลำปำ. (2556). *แผนพัฒนา อบต. 3 ปี*. สืบค้น 30 เมษายน 2558, จาก http://www.lampam.go.th/datacenter/detail.php?news_id=213
- _____. (2556). *สภาพและข้อมูลพื้นฐาน*. สืบค้น 28 มกราคม 2559, จาก <http://www.lampam.go.th/general1.php>
- อวย โรจนรัตน์. (2557, 10-11 กันยายน และ 3 ตุลาคม). ชาวนาบ้านปากประ. [บทสัมภาษณ์].
- อาภรณ์ จันทรสมวงศ์, (บ.ก.). (2545). *การวิจัยเพื่อท้องถิ่น: รากฐานแห่งพลังปัญญา*. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อุดม ชูเผือก. (2557, 5 และ 16 กันยายน). ชาวนาบ้านปากประ. [บทสัมภาษณ์].
- Google Map. (2559). *ตำบลลำปำ*. สืบค้น 9 กุมภาพันธ์ 2559, จาก <https://map.google.com>